

Margarita Boladeras

HABERMAS
COMUNICACIÓ, OPINIÓ PÚBLICA I
DEMOCRÀCIA

EDICIONS ENOANDA

HABERMAS
COMUNICACIÓ, OPINIÓ PÚBLICA I
DEMOCRÀCIA

ÍNDEX

PRÒLEG	XI
INTRODUCCIÓ A JÜRGEN HABERMAS	1
1. Formació intel·lectual	1
2. Teoria crítica	4
3. Reconstrucció teòrica	5
4. La teoria de l'acció comunicativa	9
5. Ètica discursiva	11
6. Anàlisi del present	14
7. Reconeixements	17
8. Bibliografia.....	18
COMUNICACIÓ I ÈTICA DISCURSIVA	26
1. Llenguatge i acció comunicativa	26
2. De l'acció comunicativa a l'ètica discursiva ..	29
DEMOCRÀCIA I POLÍTICA DELIBERATIVA	34
ÈTICA DE LA JUSTÍCIA I LA SOLIDARITAT	39
1. El deure de la justícia	39
2. El deure de la solidaritat	40
DRET I VIOLÈNCIA	45
1. Dret i moral	45
2. Dret i política	46
3. El concepte de poder	48
4. Desobediència civil i resistència a l'ordenament constitucional	51

HABERMAS I L'OPINIÓ PÚBLICA	56
-----------------------------------	----

LA OPINIÓ PÚBLICA

SEGONS HABERMAS I ARENDT	58
1. Què significa «opinió pública»?	58
2. La posició de Hannah Arendt	62
3. La concepció de Habermas	66
5. La crítica de Habermas a Arendt	77
6. «Opinió pública» a <i>Facticitat i validesa</i>	81

UN NOU CANVI ESTRUCTURAL

DE L'ESFERA PÚBLICA I LA

DEMOCRÀCIA DELIBERATIVA	87
1. Introducció	87
2. Democràcia deliberativa	90
3. L'espai públic avui	92

CIUTADANIA, NACIÓ

I IDENTITAT NACIONAL	97
1. Identitat nacional i ciutadania	97
2. Nació i nacionalitat	99

ELS DARRERS LLIBRES DE HABERMAS ...	102
-------------------------------------	-----

HABERMAS A CATALUNYA	107
----------------------------	-----

Habermas a la Universitat de Barcelona

(1991 i 1997)	107
1. Ciutadania política i identitat nacional	108
2. Altres aspectes de la visita a Barcelona	115
3. El seminari de 1997	116

HABERMAS AL CCCB I A L'UOC	
(2003, 2009)	119
1. L'any del premi Príncipe de Asturias (2003) ...	119
2. El dret internacional en la transició cap a una conjuntura postnacional	119
3. La filosofia, de nou: sobre la genealogia del concepte món de la vida (2009)	122
ESTUDIS SOBRE HABERMAS D'INVESTI-	
GADORS DELS PAÏSOS CATALANS	127
1. Llibres	127
2. Articles	129
3. Webs	132

PRÒLEG

A finals del 2024 el diari *El País* va dedicar un article als que considerava els deu pensadors més influents del món en l'actualitat i es referia a Judith Butler, Thomas Piketty, Noam Chomsky, Jürgen Habermas, Yuval Noah Harari, Michael J. Sandel, Martha Nussbaum, Slavoj Žižek, Byung-Chul Han i Peter Singer.¹ La tria és opinable, però podríem pensar: Habermas i Chomsky, encara? Són els més vells de la llista (Habermas va néixer l'any 1929 i Chomsky és del 1928) i sí, encara són influents després de més de seixanta anys de publicar i d'intervenir molt continuadament en la vida pública amb debats sobre els problemes de les nostres societats.

Habermas és un lluitador incansable a favor de la democràcia, la justícia, els drets humans i la millora de l'ordenament polític internacional, i ha fet una aportació molt rellevant sobre la història de l'opinió pública i els canvis estructurals d'allò públic i allò privat, així com sobre la publicitat i els seus diferents rols i conseqüències socials. La seva teoria de l'acció comunicativa suposa un canvi significatiu en el panorama sociològic i polític, en la comprensió de les interrelacions humanes i les dinàmiques de la identitat de cada persona. A més, la seva teoria constitueix la base de la interrelació entre ètica, política i dret, qüestió que ha tractat en moltes de les seves grans obres.

En els temps que corren de confusió total d'idees, de difusió de mentides i tergiversacions històriques, de polítiques arbitràries a nivell nacional i

¹ *El País*, Ideas, «Los 10 pensadores más influyentes del mundo», 7 de desembre 2024. Cada autor és presentat per un col·laborador diferent.

internacional, etcètera, sembla oportú reconsiderar les aportacions dels mestres del pensament i insistir en la necessitat d'actuar tots plegats pensant en les necessitats humanes i no només en les exigències del capitalisme salvatge. El grau de manipulació a escala mundial que practica avui aquest capitalisme ha arribat a límits insospitats gràcies a la instrumentalització de les noves tecnologies i, de moment, no sembla estar disposat a cap mena de moderació sinó tot el contrari.

Vist el panorama, cal que les persones reaccionem amb coratge, cercant el millor coneixement de la situació i procurant donar suport a iniciatives i accions que ens portin a una vida millor i no ens enfonsin en la confrontació descontrolada de la política i en la discriminació dels ciutadans que estan més necessitats d'ajuda.

L'obra de Habermas pot ajudar-nos a entendre el món i els problemes als quals ens enfrontem, i ens pot servir d'orientació a l'hora de prendre decisions i d'adoptar determinades actituds de caràcter polític o personal. Per això m'ha semblat oportú aplegar en aquest llibre alguns treballs que ja van ser publicats per separat fa temps. Reunits ara, conjuntament amb textos nous, em sembla que poden donar una visió més completa i resultar més expressius de la força de la filosofia de Habermas.

La raó dialògica habermasiana no es basa en dogmes ni en supòsits metafísics sinó que sorgeix de l'acció comunicativa que duem a terme les persones en els nostres encontres quotidians, en les nostres accions vitals. Els aprenentatges que fem mitjançant els llenguatges ens proporcionen les eines per orientar-nos en el món, desenvolupar la nostra personalitat i construir una vida pròpia juntament amb altres persones. La vida en comú crea lligams que no són tan sols afectius sinó que ens enllacen amb els altres de diferents maneres segons els graus de coherència i de respecte dels uns envers els altres. La comunicació permet expli-

car, comprendre, assentir i dissentir a partir d'unes regles que ens venen donades per el llenguatge, les mateixes que poden portar a l'engany, al menyspreu, a la incomunicació més absoluta. Regles sintàctiques, regles semàntiques, regles pragmàtiques: en la xarxa d'aquestes regles es crea la raonabilitat o la irracionalitat de la nostre vida. Espero que el lector d'aquest llibre trobi entenedores les explicacions que s'hi donen d'aquesta raó comunicativa.

De vegades sorpren fins a quin punt els seus escrits d'anys enrere responen perfectament a problemes que tenim avui. Això m'ha passat en rellegir el discurs que Habermas va fer el 8 de maig de 2009 amb motiu del seu agraïment a l'acte de lliurament del premi *Jaime Brunet 2008*, que li van concedir la Fundación Jaime Brunet i la Universidad Pública de Navarra.¹ Aquesta Fundació es va crear per fomentar la política a favor dels drets humans i Habermas va parlar d'aquest tema. Us proposo alguns fragments per començar a tastar el tarannà d'aquest autor.

Els drets humans van sorgir de la resistència política contra l'arbitrarietat, la repressió i la humiliació. A partir de les revolucions constitucionals del segle XVIII han anat incorporant-se gradualment a totes les nacions i a tots els idiomes. Des d'aleshores han estat violats però també ratificats amb molta freqüència. Avui dia, ningú pot expressar un d'aquests venerables articles –per exemple, la frase «Ningú serà sotmès a tortures ni a penes o tractes cruels» (Article 5è de la Declaració Universal dels Drets Humans)– sense escoltar el rumor del seu ressò: el crit d'innumerable éssers humans torturats i executats. Qui pot saber-ho millor que vostès, 70

¹ J. HABERMAS, «Discurso de agradecimiento» amb motiu del lliurament del premi *Jaime Brunet 2008*, en sessió celebrada el 8 de maig de 2009 a la Universidad Pública de Navarra, Pamplona. Traducció al català de l'autora d'aquest llibre, fet que es repeteix en totes les cites procedents de textos no catalans.

HABERMAS

anys després d'una guerra civil les fosses comunes de la qual només s'han obert molt recentment? No cal explicar als ciutadans de Navarra i de Pamplona, als ciutadans de l'Espanya democràtica, l'autèntic valor dels drets humans garantits.

[...] Des de la nostra perspectiva, la lluita pel reconeixement de les minories religioses, racials i culturals, per la «protecció del menor», pel tracte igualitari a les parelles homosexuals i per la igualtat de condicions laborals entre homes i dones segueix el seu curs; sense oblidar les dones joves de famílies immigrants que han d'alliberar-se de la violència d'un codi d'honor ancorat en la tradició. Alhora, la retòrica dels drets humans ha anat desgastant-se cada vegada més. Els drets humans s'han convertit en una xerrameca buida que brolla fàcilment de les nostres boques.

[...] El concepte de dignitat humana està estretament lligat a l'alta exigència moral d'un respecte idèntic per a qualsevol: per a cada infant, per a cada dona i per a cada home. Però aquesta exigència no s'ha de limitar a ser una demanda *moral*, s'ha de plasmar com a *realitat jurídica*. [...] Tot i que els drets humans reivindiquen un dret moral, en la seva forma jurídica estan destinats a *concretar-se* mitjançant la legislació i la jurisdicció democràtiques, i que les sancions estatals els facin valer.

[...] Com a dignitat, la dignitat humana —més enllà del respecte moral— requereix un estatut civil, és a dir, la pertinença a una comunitat organitzada en el temps i en l'espai (i no només la pertinença al «regne dels fins» transcendental). El concepte de dignitat humana vincula aquesta moral de l'idèntic respecte per a tothom amb el reconeixement per anticipat de l'estatut de ciutadans que es respecten a si mateixos i entre si com a *subjectes d'uns mateixos drets judicialment exigibles*. Aquest estatut de ciutadania precisa el marc d'un Estat constitucional democràtic que no sorgeix de manera natural, sinó que s'ha de crear amb els *mitjans que el dret positiu procura*.

PRÒLEG

[...] La política predominant dels últims deu anys, no només als EUA i la Gran Bretanya, sinó a tot el continent europeu i fins i tot a nivell mundial, és a dir, la política que pretén garantir al ciutadà una vida autodeterminada recolzant-se, *davant de tot*, en la garantia de llibertats econòmiques, destrueix l'equilibri entre les diferents categories de drets fonamentals. Els drets fonamentals només aconseguiran complir políticament la promesa moral de respectar la dignitat humana de cada persona quan *interactuin equilibradament* en totes les seves categories. No en va, els drets fonamentals són indivisibles, igual que la dignitat humana, que és arreu i per a cadascun de nosaltres la mateixa.

En aquest llibre he destacat alguns aspectes especialment punyents de la actualitat política i social catalana, i per això m'he ocupat de les conferències que va donar Habermas a Barcelona els anys 1991, 1997, 2003 i 2009. Malgrat la distància temporal, el que diu sobre ciutadania política i identitat nacional, secessió política (independentisme), el significat de nació, el nacionalisme polític, el federalisme, etcètera crec que pot ajudar-nos, tant si el que diu ens sembla bé com si no. Perquè en qualsevol cas haurem de seguir un procés de raonament que ens enriquirà.

Agraeixo al Dr. Ramon Alcoberro el seu interès i encoratjament per la publicació d'aquest llibre i els suggeriments editorials.

La Dra. Rosa Rius Gatell, una de les millors filòsofes catalanes actuals, ha tingut l'amabilitat de comentar-me i criticar alguns aspectes formals d'aquesta obra, cosa que agraeixo molt profundament. Òbviament, els defectes i mancances que s'hi puguin trobar són només atribuïbles a les meves decisions

INTRODUCCIÓ A JÜRGEN HABERMAS*

1. Formació intel·lectual

Jürgen Habermas ha estat professor de Filosofia a la Universitat Johann Wolfgang Goethe de Frankfurt. Ja el 1964 va ésser nomenat catedràtic de Filosofia i Sociologia d'aquesta universitat, però el 1971 acceptà la direcció (juntament amb el científic Carl-Friedrich von Weizsäcker) de l'Institut Max Planck de Starnberg, un centre dedicat a la investigació de les condicions de vida del món científicotècnic, raó per la qual abandonà Frankfurt. Va tornar-hi, però, des de 1983 fins a la seva jubilació l'any 1994.

El lligam de Habermas amb el nom d'aquesta ciutat és important, perquè simbolitza el context intel·lectual característic de la seva obra, coneguda com representativa de l'anomenada «Escola de Frankfurt». Max Horkheimer i Theodor W. Adorno han estat els grans protagonistes d'un centre d'investigació filosòfica i social que va crear-se el 1923 com a Institut für Sozialforschung, adscrit a la Universitat de Frankfurt i dirigit per ells des de 1931 (Max Horkheimer 1931-1959, T. W. Adorno 1959-1969, amb un llarg parèntesi d'exili als EUA, quan hagueren de fugir de la persecució nazi).

* Aquest text és una versió actualitzada del que l'autora va publicar en el llibre de J. HABERMAS, *Ciutadania Política i Identitat Nacional*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, p. 97-117. També s'ha completat la bibliografia de Habermas.

HABERMAS

Habermas fou ajudant d'investigació de l'Institut entre 1956-1959, però la seva activitat, abans i després, va posar-lo en contacte amb autors i formes d'investigació molt diverses.

Nascut a Düsseldorf el 18 de juny de 1929, estudià Filosofia, Història, Psicologia i Literatura Alemanya a les universitats de Göttingen, Zúric i Bonn, on va tenir com a professors de Filosofia Nicolai Hartmann, W. Keller, T. Litt, J. Thyssen, i H. Wein. El 1954 presentà la seva tesi de doctoral a la Universitat de Bonn, titulada «L'absolut i la història. Sobre l'escissió interna del pensament de Schelling», sota els auspicis d'E. Rothacker i O. Becker. Després de col·laborar en diferents diaris i de ser ajudant d'Adorno a l'Institut d'Investigació Social de Frankfurt i becari de la Deutsche Forschungsgemeinschaft, va habilitar-se com a professor amb una investigació sobre «El canvi d'estructura de l'esfera pública», presentada a la Universitat de Marburg (W. Abendroth), el 1961.¹ El mateix any va ésser nomenat professor de la Universitat de Heidelberg, on fou col·lega de Gadamer i Löwith.

Aquest ampli bagatge intel·lectual li permet mantenir un debat en fronts diversos: els anys seixanta i setanta manté discussions amb els racionalistes crítics (Karl Popper i Hans Albert),² amb els filòsofs hermeneutics (Gadamer),³ amb els funcionalistes i amb teòrics dels sistemes (Luhmann...);⁴

¹ J. HABERMAS, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Neuwied, Luchterhand V., 1962; trad. cast., *Historia i crítica de la opinió pública. La transformació estructural de la vida pública*, Barcelona, G. Gili, 1981.

² T. ADORNO, K. POPPER, J. HABERMAS, H. ALBERT i altres, *Der Positivismus streit in der deutschen Soziologie*. Neuwied, Luchterhand V., 1969; trad. cast., *La disputa del positivismo en la sociología alemana*, Barcelona, Grijalbo, 1973.

³ J. HABERMAS, H. G. GADAMER, K.O. APEL, R. BÜBNER i altres, *Hermeneutik und Ideologiekritik*, Frankfurt a. M., Suhrkamp V., 1971.

⁴ J. HABERMAS, N. LUHMANN, *Theorie der Gesellschaft oder So-*

INTRODUCCIÓ A JURGEN HABERMAS

al mateix temps que aprofundeix els seus coneixements sobre la filosofia i l'antropologia pragmàtica (C.S. Peirce, G.H. Mead), la filosofia analítica del llenguatge (Austin, Strawson, Searle, Toulmin, Putnam) i inicia les seves propostes d'una teoria de la comunicació, consolidades en els dos volums del seu llibre *Teoria de l'acció comunicativa*,¹ a partir de la qual pot bastir l'ètica discursiva i completar una anàlisi de l'ús pragmàtic, ètic i moral de la raó pràctica.

La seva amplíssima obra² es construeix, primerament, amb conceptes procedents de la tradició kantiana i il·lustrada (caràcter regulatiu de la raó, autonomia de la moral, sobirania popular com a font de legitimació del poder de l'Estat, formació de voluntat comuna mitjançant la discussió pública), materials hegelianomarxians (treball, llenguatge, interacció, interès, identitat personal i identitat col·lectiva, alienació),³ perspectives crítiques iniciades per Horkheimer i Adorno (crítica de la raó instrumental, del mite positivista derivat d'una il·lustració migrada, de la reducció del coneixement a procediments identificatoris i homogeneïtzadors, dels esquemes culturals despersonalitzadors);⁴ i

zialtechnologie?, Frankfurt a. M., Suhrkamp V., 1987.

¹ J. HABERMAS, *Theorie des kommunikativen Handelns*, 2 vols., Frankfurt a. M., Suhrkamp V., 1981; trad. cast., *Teoria de la acció comunicativa*, 2 vols., Madrid, Taurus, 1987.

² Una síntesi de les seves aportacions fins a l'inici dels vuitanta es troba als cap. VII, VIII i X del meu llibre *Razón crítica y sociedad*, Barcelona, PPU, 1985; cap. V i VI sobre Horkheimer, Adorno i la Teoria crítica.

³ J. HABERMAS, *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus*, Frankfurt a. M., Suhrkamp V., 1976; trad. cast., *La reconstrucción del materialismo histórico*, Madrid, Taurus, 1981.

⁴ J. HABERMAS, *Technik und Wissenschaft als «Ideologie»*, Frankfurt a. M., Suhrkamp V., 1968; trad. cast., *Ciencia y técnica como ideología*, Madrid, Tecnos, 1984; trad. cat., *La ciència i la tècnica com a ideologia*, València, Tres i Quatre, 1974. *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt a. M., Suhrkamp V., 1968; trad. cast., *Conocimiento e interés*, Madrid, Taurus, 1982; trad. cat.,

incorpora posteriorment altres elements teòrics procedents de Weber, Durkheim, Jean Piaget, Kohlberg, Karl Otto Apel, Ernst Tugendhat, a més dels ja esmentats.

Pel que fa a la metodologia, el seu treball s'inscriu dins del que s'anomena constructivisme teòric i que és conreat per autors molt diversos. La teoria és entesa com una elaboració conceptual que ha de permetre «reconstruir els supòsits i les condicions pragmaticoformals del comportament explícitament racional»; «la teoria de l'acció comunicativa no és cap metateoria, sinó l'inici d'una teoria de la societat que s'esforça en acreditar els seus paràmetres crítics.»¹

2. Teoria crítica

Habermas eixampla el solc de la teoria crítica desenvolupada per l'Escola de Frankfurt. Horkheimer havia definit les tasques de l'Institut d'Investigació Social a partir de la idea que el coneixement de la realitat social no pot reduir-se als límits arbitraris d'una disciplina acadèmica, sinó que requereix abastar qüestions diverses que van de la psicologia social a la política, passant per aspectes econòmics, històrics, estètics, etcètera; cal, doncs, fer un treball d'investigació interdisciplinària. En el primer volum de la revista de l'Institut, *Zeitschrift für Sozialforschung* (1932), el mateix Horkheimer, a més de la presentació, publicà dos articles: «Observacions sobre ciència i crisi» i «Història i Psicologia»,² juntament amb col·laboracions de Franz Borkenau, Erich Fromm, Henryk Grossmann, Ju-

Coneixement i interès, Barcelona, Edicions 62, 1987.

¹ J. HABERMAS, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt a. M., Suhrkamp V., 1981; vol. 1, p. 16 i 7, respectivament.

² Hi ha traducció castellana dels dos textos a M. HORKHEIMER, *Teoría crítica*, Buenos Aires, Amorrortu, 1974.

INTRODUCCIÓ A JURGEN HABERMAS

lian Gumperz, Leo Löwenthal, Friedrich Pollock i T.W. Adorno, entre d'altres. Aquesta publicació representava la veu crítica d'un grup d'intel·lectuals progressistes, que intentava investigar en el terreny de les ciències socials d'una forma innovadora, mitjançant la cooperació entre filòsofs, psicòlegs, sociòlegs, economistes, historiadors, literats i artistes. Herbert Marcuse i Walter Benjamin hi van contribuir també amb articles i participaren en sessions de discussió.

D'una banda, criticaven el dogmatisme empiricista i la ingènua creença que la formalització, la ciència i la tècnica ho arranjarien tot, en un moment en què la crisi econòmica, social i política era palesa i d'una profunditat escruixidora, com es va encarregar de demostrar la història pocs anys més tard. D'altra banda, tampoc consideraven adients les investigacions de caire metafísic que es duïen a terme en aquells anys (Bergson, Husserl, Heidegger¹); la pretensió metafísica de «donar un fonament a allò singular» i la defensa de l'existència «d'un ordre autònom i universal del ser» són objecte de crítica per part de Horkheimer.²

3. Reconstrucció teòrica

L'extensa obra de Habermas té lligams profunds amb la teoria crítica de Horkheimer i Adorno, però inclou raonaments crítics pel que fa a les seves posicions i desenvolupa una filosofia social ben diferenciada dels seus predecessors «frank-

¹ Tant Horkheimer com Marcuse van anar a Freiburg per rebre els ensenyaments de Husserl i Heidegger. Marcuse fins i tot arribà a ser ajudant de Heidegger, però les seves discrepàncies polítiques els van distanciar de tal forma que Marcuse abandonà la Universitat de Freiburg.

² M. HORKHEIMER, «Hegel y el problema de la metafísica», *Historia, metafísica y escepticismo*, Madrid, Alianza Editorial, 1982, p. 132-133.

furtians».¹ Està d'acord amb ells que dins el món actual ha crescut desmesuradament tot el que es relaciona amb les accions instrumentals i l'àmbit «objectiu» (extern i aliè als subjectes); fins i tot una bona part del pensament filosòfic contemporani ha cregut que només són justificables i raonables els enunciats de caire descriptiu, lliurant al terreny de la irracionalitat tota altra consideració; així, la idea de raó es degrada al seu nivell mínim de «raó instrumental». Però no n'hi ha prou amb fer crítica, cal cercar alternatives, cal construir teories que ens permetin «obrir món», és a dir, copsar nous aspectes de la realitat social i humana, idear noves solucions als problemes.

Habermas intenta mostrar que l'atribució de veritat referida als enunciats relatius al «món objectiu» es basa en l'acceptació de pretensions de validesa compartides («les comunitats científiques» comparteixen llenguatges específics i estàndards de validació i justificació). El mateix succeeix amb els enunciats relatius al «món social» i al «món subjectiu»; el que varia són les formes d'explicitar, compartir i justificar les pretensions de validesa. Per diferenciar els tres nivells, introdueix els termes *veritat* (relació actes de parla descriptius-món objectiu), *rectitud* (relació actes de parla normatius-món social) i *veracitat* (relació actes de parla expressius-món subjectiu). L'estructura pragmatiformal subjacent a la racionalització pròpia del *logos* es troba darrere de tot acte de parla, de tota acció social; cal aprofundir en les seves implicacions en els diferents nivells per desenvolupar les possibilitats de racionalització que aquesta estructura comporta. Tan sols des de la consideració

¹ A *Teoria de l'acció comunicativa* i a *El discurs filosòfic de la modernitat* es troben ambdues qüestions.